

Справи про оголошення судом померлими осіб, які зникли безвісти за особливих обставин: загальна характеристика.

Особливістю цієї категорії справ є те, що висновок суду про оголошення фізичної особи померлою ґрунтується на юридичному припущенні смерті особи (правова презумпція). Підставою для оголошення особи померлою є не факти, які напевне свідчать про її загибель, а обставини, що дають підставу припускати смерть такої особи.

Відповідно до частини першої статті 306 ЦПК України у заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинно бути зазначено: для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку.

Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців. Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті (ч. 2, 3 ст. 46 ЦК України).

Район воєнних (бойових) дій - це визначена рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України частина сухопутної території України, повітряного або/та водного простору, на якій впродовж певного часу ведуться або/та можуть вестися воєнні (бойові) дії (ст. 1 Закону України «Про оборону України»).

Бойові дії - це форма застосування з'єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) Збройних Сил України, інших складових сил оборони, а також поліції особливого призначення Національної поліції України для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самостійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння).

Особа може бути оголошена в судовому порядку померлою у разі встановлення обставин, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть цієї особи, тобто Верховний Суд наголошує, що суд не констатує смерть фізичної особи, а оголошує фізичну особу померлою у судовому порядку у разі встановлення обставин, зазначених у ч. 2 ст. 46 ЦК України, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть громадянина. На цьому наголошено, зокрема, у постановках Верховного Суду від 31.05.2023 у справі № 177/11/20, від 07.11.2023 у справі № 607/159/23.

Верховний Суд, зокрема, у постановках від 26.04.2023 у справі №337/3725/22, від 29.03.2023 у справі №753/8033/22, від 25.10.2023 у справі №607/1612/23, дійшов висновків, що підставою для встановлення факту смерті є підтверджені доказами обставини, які свідчать про смерть громадянина в певний час і за певних обставин. Доказами, що підтверджують факт смерті особи в умовах воєнного стану або на тимчасово окупованій території України, можуть бути зокрема письмові докази; речові докази, у тому числі звуко - і відеозаписи; висновки експертів; копії лікарського свідоцтва/довідки про смерть; показання свідків, що можуть підтвердити ті обставини, на які посилається заявник; довідки з військкомату або від командира військової частини (у випадку загибелі військовослужбовців); заяви до правоохоронних органів про зникнення особи, в тому числі при обставинах, що загрожували їй смертю.

Вочевидь вказаний перелік доказів не є вичерпним та може бути конкретизований у кожній справі залежно від встановлених у ній обставин.

З урахуванням конкретних обставин справи оголошення фізичної особи померлою можливе після спливу шести місяців з дня настання відповідної події, тобто обставин, що дають підставу припускати смерть такої особи і після закінчення воєнних (бойових) дій у конкретному районі проведення бойових дій (місці), під час проведення яких особа загинула. За відсутності лише тіла загиблого військовослужбовця, при наявності достатніх доказів його загибелі при проведенні бойових дій, відмова у позові про визнання такого військовослужбовця померлим не може вважатися такою, що відповідає завданням судочинства та узгоджується з принципом правової визначеності.

Висновки Верховного Суду, висловлені у постанові від 26.02.2024 у справі № 686/9938/23, від 10.04.2024 у справі № 274/3135/23, від 25.04.2024 у справі № 278/970/23, від 29.05.2024 року у справі №127/28463/23.

По питаннях:

- які докази суд бере до уваги?

- наказ командира військової частини, за яким встановлюється проходження військової служби у конкретній військовій частині та на конкретній посаді;
- військові документи, які підтверджують факт того, що зниклий приймав безпосередню участь у бойових діях (заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту населення та інтересів держави) у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України;
- витяг із журналу бойових дій військової частини, який посвідчує бойовий наказ командира, згідно з яким особа виконувала бойове завдання під час якого зникла безвісти за особливих обставин. У журналі бойових дій також може бути зафіксоване бойове донесення про факт загибелі особи під час бойового завдання зі слів очевидців побратимів або командира;
- рапорт уповноваженої особи про факт зникнення безвісти військовослужбовця військової частини;
- акт службового розслідування та наказ командира військової частини, яким затверджений цей акт;
- пояснення свідків безпосередньо надані суду або письмові пояснення легалізовані встановленим способом, а саме: наявні в матеріалах службового розслідування або ж посвідчені нотаріально.

Вказаний вище перелік не є вичерпним.

- чи потрібен суду витяг з Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин?

Якщо йде мова про оголошення особи, зниклої безвісти за особливих обставин, померлою (ч. 3 ст. 4 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»), то в даному випадку позивачем (родичем або іншою особою) разом із позовною заявою подається, зокрема, витяг з Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Оскільки витяг з цього Реєстру є єдиним офіційним документом, який підтверджує наявність правового статусу «особа, зникла безвісти за особливих обставин».

Також, судді, які розглядають судові справи про оголошення особи, зниклої безвісти за особливих обставин, померлою, можуть звернутись із запитом на отримання витягу з Реєстру, поданого до уповноваженого підрозділу, яким є Управління з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (Секретаріат Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин), МВС України (підпункт 2 пункту першого розділу III Положення про Єдиний реєстр

осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 29 серпня 2022 року № 535 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06 лютого 2024 року № 69), зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 01 вересня 2022 року за № 998/38334.

- яким чином суд бере до уваги свідчення осіб, зокрема, тих, явку яких не можна забезпечити до суду?

- суд долучає до матеріалів письмові пояснення таких осіб, посвідчені нотаріально (зареєстровані у реєстрі за №);
- суд долучає до матеріалів письмові пояснення таких осіб з матеріалів службового розслідування, в межах якого їх опитано.

- чи є практика ознайомлення судом з матеріалами кримінального провадження розпочатого за фактом зникнення такої особи безвісти за особливих обставин?

Суд долучає до матеріалів справи витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, яким підтверджується факт відкриття кримінального провадження, як правило, розпочатого за ч. 1 ст. 115 КК України.

- чи є практика скасування винесених судом рішень про оголошення особи померлою, якщо так, то за якими підставами?

Така практика є, проте підстава за нею станом на сьогодні є вже неактуальною у зв'язку з вирішенням цього питання Верховним Судом (якщо ми говоримо про неправильне застосування норм права, а не про дослідження доказів з точки зору їх достовірності чи достатності): апеляційний суд іноді рахував, що заява про оголошення померлою особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями є передчасною, адже особа зникла безвісти за особливих обставин, в районі проведення воєнних дій, які до теперішнього часу не припинені. Тобто, суд посилався на введення режиму воєнного стану в Україні з 24.02.2022 року і вказував, що воєнні дії на території України тривають. Отже обставини справи не дають підстав суду для висновку про можливість оголошення особи померлим до спливу строків, вказаних у ч. 2 ст. 46 ЦК України.

Однак, така практика є застарілою, з 2024 року вже є усталена практика Верховного Суду щодо неправильності такого висновку щодо тлумачення приписів ч. 2 ст. 46 ЦК України - шестимісячний строк, передбачений вказаною

нормою, слід обраховувати з моменту настання відповідної події, а не закінчення воєнного стану в Україні.

Прецедентна практика.

Постанова від 11.12.2024 у справі № 755/11021/22 Щодо початку відліку строку, передбаченого реченням другим ч. 2 ст. 46 ЦК України, для оголошення судом фізичної особи померлою.

Висновки суду: з урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою не раніше спливу шести місяців від дня закінчення активних бойових дій на місці ймовірної загибелі фізичної особи або від дня настання події, за якої відбулася загибель фізичної особи, якщо така подія хоча й є наслідком воєнних дій, проте сталася не на території ведення активних бойових дій.

У такому випадку у разі подій (наприклад, авіаударів, ракетних обстрілів, терактів, підривів на мінах, загибелі під час евакуації чи гуманітарної місії) на територіях, які формально не є зоною активних бойових дій, але мають прямий зв'язок з воєнними діями, збройним конфліктом, суд має право розпочати відлік шестимісячного строку з моменту такої події. Якщо докази, як-от: відеоматеріали, документи або показання свідків тощо, дозволяють з високим ступенем вірогідності припустити ймовірну загибель особи, зволікання у визнанні фізичної особи померлою стає невиправданим і не відповідає принципу правової визначеності.

Детальне обґрунтування у мотивувальній частині (яке можна використовувати для формування правових позицій по справам даної категорії) однак відступлення від тлумачення початку обліку строку:

Оголошення фізичної особи померлою (смерть *in absentia*) - це судове визнання померлою фізичної особи, щодо якої за місцем її постійного проживання немає будь-яких відомостей про місце перебування протягом встановленого законом строку.

У правовому контексті оголошення фізичної особи померлою є припущенням її смерті (*praesumptio mortis*), що має наслідком припинення правосуб'єктності. Суд під час оголошення фізичної особи померлою достеменно не може встановити факт її смерті, а лише припускає це на підставі непрямих доказів або у зв'язку із тривалою безвісною відсутністю.

Законодавець розрізняє дві підстави оголошення судом фізичної особи померлою: загальну та спеціальну.

У частині другій статті 46 ЦК України законодавець навів дві спеціальні норми: «фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох

років від дня закінчення воєнних дій» (речення перше) та «з урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців» (речення друге).

Відповідно у ситуації, коли внаслідок збройної агресії РФ проти України фізична особа пропала безвісти, суд має право оголосити цю фізичну особу померлою відповідно до частини другої статті 46 ЦК України саме на підставі цих приписів (за умови доведеності зазначених обставин), використовуючи ці норми як спеціальні.

Приписи частини другої статті 46 ЦК України пов'язують оголошення фізичної особи померлою у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, а не у зв'язку з воєнним станом як таким.

Законодавець розмежує категорії «воєнні дії», «збройний конфлікт» і «воєнний стан». Частина друга статті 46 ЦК України послуговується категоріями «воєнні дії» і «збройний конфлікт», а не «воєнний стан». Тому немає підстав пов'язувати початок перебігу строків, зазначених у частині другій статті 46 ЦК України, із введенням, припиненням або скасуванням воєнного стану в Україні.

Речення друге частини другої статті 46 ЦК України не конкретизує обставини, за яких суд може застосувати скорочений шестимісячний строк замість дворічного, зазначеного у реченні першому цієї частини. Водночас суд може послатися на шестимісячний строк у разі наявності істотних підстав для припущення, що фізична особа загинула внаслідок воєнних дій, збройного конфлікту, і без обґрунтованих підстав очікувати, що з часом обставини зміняться або з'являться нові дані щодо місцезнаходження цієї особи.

Словосполучення «від дня закінчення воєнних дій», особливо у контексті широкомасштабної збройної агресії РФ проти України, потрібно розуміти як визначення строку тривалістю в шість місяців, який потрібно обраховувати передусім від дня закінчення активних бойових дій на певній території України.

Визначення шести місяців як мінімально потрібного строку відображає необхідність обґрунтованого періоду для пошуку зниклої особи, враховуючи особливі обставини зникнення, зокрема під час активних бойових дій. Встановлення такого строку дозволяє зменшити ймовірність того, що особа, яка може бути ще живою, буде передчасно визнана померлою.

Законодавець, формуючи припис речення другої частини другої статті 46 ЦК України («з урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців»), після слів «шести місяців» завершив речення. Зазначене унаочнює, що правильним є таке тлумачення цього припису, що здійснюватиметься без

прив'язки до моменту скасування воєнного стану, припинення воєнних дій, збройного конфлікту як такого на усій території України.

Конкретні воєнні дії мають територіальну і часову характеристики. Джерелом офіційної інформації про ці характеристики є Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затверджений наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року № 309 (далі - Наказ № 309). У цьому Наказі № 309 зазначені (1) території, на яких ведуться (велися) бойові дії, зокрема: (а) території можливих бойових дій; (б) території активних бойових дій; (в) території активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси; (2) тимчасово окуповані рф території України. До того ж цей Наказ містить інформацію про дату початку та завершення бойових дій на відповідній території. Отже, суди можуть використовувати дані, зокрема з Наказу № 309, для визначення часових характеристик ведення воєнних дій на конкретній території України.

Відрахування шестимісячного строку з дня припинення або скасування воєнного стану чи закінчення воєнних дій, збройного конфлікту було б непропорційним обмеженням прав та інтересів значної кількості цивільних осіб, членів сімей Захисників і Захисниць України.

Також не можна відраховувати шестимісячний строк, передбачений частиною другою статті 46 ЦК України, від дати ймовірної загибелі фізичної особи на території ведення активних бойових дій, оскільки внаслідок триваючих активних бойових дій ситуація на певній території може бути невизначеною та непередбачуваною. Зокрема, зв'язок із особою може перерватися з різних причин, особа може бути змушена змінити місце постійного проживання, перебування або потрапити в полон, що ускладнює встановлення обставин її зникнення. В умовах воєнних дій, збройного конфлікту часто бракує достовірної інформації, що унеможлиблює навіть гіпотетичне визначення дати ймовірної загибелі, а відтак і об'єктивне обчислення строків для оголошення особи померлою.